

Alena Jaklová (České Budějovice)

Pomístní jména německého původu v jihočeském regionu

Кључне речи:
*jihočeský region, pomístní jména
německého původu, jejich funkce,
sémantika, adaptace.*

Овај чланак садржи језички материјал катастарских назива немачког порекла, који је сакупљен за последњих 20 година у јужној Чешкој. Катастарски називи се класификују према функцији, семантици и вербалном прилагођавању чешком језику.

Jihočeským regionem rozumíme horní a střední tok řeky Vltavy, do níž se zprava vlévá Malše a zleva Otava spolu s Blanicí. Na tuto jihočeskou oblast v nejužším slova smyslu navazuje na severovýchodě území s horní Želivkou a na jihovýchodě povodí moravské Dyje. Tyto řeky vytvářejí především z jazykového hlediska zvláštní přechod mezi jižními Čechami a západní Moravou.

Osídlování celého jihočeského regionu byl dlouhodobý proces, který probíhal od 10. století do konce 19. století. Osídlovací proces probíhal dlouhodobě, postupně, avšak nepravidelně. Vycházel z oblastí osídlených českými Slovany na Labi a na Vltavě a postupně se rozšiřoval podél toku Vltavy, Sázavy, Berounky a Otavy. Tuto kolonizaci stejně jako kolonizaci ve 12. století, která se týkala méně úrodných, zalesněných oblastí

mezi Blatnou, Pelhřimovem a Českými Budějovicemi, prováděli Slované.

Českomoravská vrchovina byla osídlena teprve na konci 12. století a na jejím osídlování se podíleli také Němci. Byli to kolonisté z Bavorska a Dolního Rakouska, kteří přicházeli hlavně ve 12. a 13. století. Mluvili středobavorskými dialekty, jimiž se dorozumívalo německy hovořící venkovské obyvatelstvo na celém jihočeském území. Němečtí kolonisté osídlili také Novohradsko, Novobystřicko a části Jindřichohradecka.

Kolem roku 1300 organizoval intenzívní kolonizaci také cisterciácký klášter ve Zlaté Koruně¹⁾. Krajina kolem Zlaté Koruny byla tehdy osídlena jak Čechy, tak i Němci. Vzájemný vztah obou národností byl komplikovaný. To dokazují četná místní jména,

1) Tento klášter byl založen roku 1263 českým králem Přemyslem Otakarem II.

z nichž většina měla dvě podoby: českou a německou. Obě formy těchto jmen přitom vznikaly nezávisle na sobě, např. *Mistelholz / Borová* nebo *Richterhof / Střemily*.

Další vlna kolonizace, jejímiž účastníky byli vedle Čechů rovněž Němci, proběhla koncem 18. a na začátku 19. století a týkala se Šumavy. Jihočeskou částí Šumavy se přitom rozumí čtyřúhelník vymezený městy Vyšší Brod – České Budějovice – Strakonice – Kvilda.

340

Je zřejmé, že geografická poloha jihočeského regionu, dlouhodobé, až do středověku sahající soužití Čechů s německým a rakouským obyvatelstvem, dále příslušnost k habsburské monarchii²⁾ a konečně i vzájemné míšení obou kultur v příhraničních oblastech přispívalo k tomu, že do české slovní zásoby pronikala četná slova německého původu. To se týkalo i jmen pomístních, neboť činnost německého obyvatelstva byla úzce spjata s půdou a krajinou a němečtí kolonisté si pro identifikaci objektů a orientaci v terénu vytvářeli svá vlastní jména.

Výrazné snížení počtu německých pomístních jmen v jihočeské oblasti nastalo po roce 1945 jako důsledek národnostních změn (odsun německého obyvatelstva a příliv nových českých osídlenců). Matúšová (1995: 219–222) uvádí, že kontinuální vývoj části německých pomístních jmen po roce 1945 ovlivnily následující faktory:

- jazykové kontakty českých starousedlíků a nových osídlenců, v menší míře též kontakty českého a německého obyvatelstva v příhraničních oblastech jižních Čech;
- národnostní složení obyvatelstva před rokem 1945 (čím větší byl podíl českého obyvatelstva, tím živější mohl být kontakt obou onomických systémů);

- velikost pojmenovaného objektu (největší objekty v krajině měly orientační funkci pro české i německé obyvatelstvo, všeobecná znalost jmen těchto objektů přispěla k jejich zachování);
- kontinuita využívání půdy (jedním hospodářem);
- u jmen, jejichž kontinuita byla zachována pouze jedinci (starými německými pamětníky), má význam časová vzdálenost od roku 1945.

Formální i sémantickomotivační rozmanitost pomístních jmen německého původu užívaných na českém území do roku 1945 lze částečně rekonstruovat na základě tří monografií (Schwarz 1935, Weinelt 1937, Friedrich 1939), které vznikly jako výsledek rozsáhlé sběrové akce organizované v roce 1929. V současné době se německými pomístními jmény v Čechách zabývá J. Matúšová (1995).

Jazykový materiál, jehož analýzy se staly základem této studie, jsme sbírali v průběhu předchozích dvaceti let. Tvoří jej materiály historické (obecní kroniky, regionální časopisy, publikace týkající se daného regionu a jeho dějin), materiály zeměpisné (katastrální mapy) a materiály nářeční, získané od respondentů žijících v příslušných oblastech.

V jižních Čechách je v současnosti nejvíce pomístních jmen německého původu zachováno a užíváno v následujících třech lokalitách. Je to zejména v obcích ležících v okolí Českých Budějovic, např. ve Zlivi, Jankově, Čakovci, Holašovicích, Strýčicích aj., tedy v oblasti dřívějšího tzv. budějovického německého jazykového ostrůvku. České Budějovice spolu s okolními vesnicemi ležely dříve na hranici mezi českým a německým jazykovým územím a jejich obyvateli byli od založení města (roku 1265) vedle Čechů také Němci přicházející z Bavor, Falce a Horních

2) Období od první poloviny 16. století až do roku 1918.

Rakous. Z kolonistů se postupně vytvořilo měšťanstvo, které na dlouhá léta ovládalo město a vytvářelo jeho německý ráz. Svůj německý charakter ztratily České Budějovice až na přelomu 19. a 20. století v souvislosti s industrializací města.

Druhou jihočeskou oblastí, kde do dnešních dnů přežívá nejvíce německých pomístních jmen, je jižní část Šumavy; konkrétně jde o území obcí Horní Planá, Černá v Pošumaví a Hořice na Šumavě. Počátky těchto obcí, ležících v samotné blízkosti nynější státní hranice, sahají do 13. století. Původní obyvatelstvo bylo české, ale už od 14. století sem přicházeli kolonisté z druhé strany Šumavy, zejména z Bavor. Jejich počet narůstal, takže postupem času tvořili Němci převažující část obyvatelstva. Tato situace trvala až do konce druhé světové války. Tehdy byli obyvatelé německé národnosti odsunuti do Rakouska a do Německa.

Pomístní jména německého původu se dnes užívají rovněž v okolí Českých Velenic. Jde o severní oblast Vitorazska, která byla již od 11. století pod silným vlivem německé kolonizace³⁾. Údaje získané při sčítání obyvatelstva v Českých Velenicích a okolních obcích v roce 1921 dokazují, že v této oblasti žilo tehdy třikrát více obyvatel německé národnosti než národnosti české⁴⁾. Ke zvratu v národnostním složení kraje došlo až roku 1869 v souvislosti s výstavbou železnice Františka Josefa I a později též železničních dílen. Uvedené stavby podnítily průmyslový, hospodářský a kulturní rozvoj a způsobily též návrat českého živlu do této části jihočeského regionu.

Pomístními jmény německého původu jsou dnes v jižních Čechách nejčastěji:

a) jména pozemků, tj. parcel a shluků parcel, pozemkových tratí, zemědělských honů, pastvin, polesí, lesních oddělení, obor ap. Nejvíce německých jmen pomístních se zachovalo pro označení **polí** (*Rajtaker, Šajbnakr, Vohuska, Tálky, Tály, V tálech, Na prantích, Pejmise, Na honakrech, Sočtesle, Sockakry, Rorakry, Minihojny, Kirakry, Kodakry, Kreplakry, Donokry*), **luk** (*Hobizny, Brunvízny, Kreplvízny, Socvíz, Perkvíz, Pojrvízny, U oustruku, Kirvízny*) a lesů (*Sofienvald, Šejby, Šance, V šancích, U hamru, Hilcen, Pertolec, Prant, Dolní socpíl, Horní socpíl, Hilcen* atd.);

b) **hydronyma**, jména vod, tj. moř, jezer, rybníků, bažin, studánek, potoků, řek, vodních nádrží atd., na jihu Čech nejčastěji rybníků (*Kutchan, Pacák, Knopr, Flusárna, U voltajchu, Štingr, Švembír, Šofna*) a potoků (*Fišbach, Hamerák*);

c) **oronyma**, jména tvarů členitosti povrchu zemského, tj. horských skupin, vrchovin, hor, pohoří, rovin a nížin. V našem materiálu jsou nejčastěji německy pojmenovány **kopce** (*Varta, Kajzroka, Kajzrok, Špejchar, Pachnerák*) a **vhloubené útvary** (*Vujskruby, Nedrtál*).

Německá pomístní jména komunikací, stejně jako drobných přírodních útvarů a jednotlivých předmětů jsou v jihočeském regionu poměrně řídká.

Charakterizovat **sémantickou stránku** německých pomístních jmen užívaných dnes v jižních Čechách je mnohdy značně obtížné, a to zejména proto, že převážná většina těchto jmen byla počestěna pravopisně, etymologickým přeskupením, výslovností i derivováním. Některá tato jména existují v několika pravopisných variantách a část z nich byla dokonce značně zkomolena. Se

3) Vitorazsko je dnes již spíše historické označení území rozkládajícího se z větší části na severozápadě Dolních Rakous a jen menší částí zasahujícího do jižních Čech.

4) Svoboda J. F., 1925, *Jihočeské menšiny*. České Budějovice, s. 391.

změnou formy německých jmen pomístních dochází k zatemnění původní motivace jména, a jak uvádí Matúšová (1995: 236), lze najít i příklady tzv. sekundární sémantické motivace jmen, tzn. příklonění formy jména k české lexikální jednotce, např. *Pejchyny* – *Bechiner Wies*, *Bechinier aker*, zřejmě ze stříhněm. *bechelin*, *bechel* = ‘malý potok’, původní forma se ale příklonila k českému *pýcha*, obecně česky *pejcha*.

342

Z hlediska Šmilauerova (1966: 113–117) významového třídění⁵⁾ jsou v jihočeském kraji nejfrekventovanější německá jména pomístní s následující sémantikou:

• **hodnocení, povaha:** *Vujskruby* – z něm. *Grube* = jáma, *wüst* = pustý, opuštěný, chaotický, zpustlý (‘neobdělaná pole’); *Hilcen* – z něm. *hölzern* = dřevěný, nebo *holzen* = kácet stromy, mýtit les (metonymické označení lesa); *Edlakry* – z něm. *edel* = ušlechtilý, drahý, vzácný, urozený, *Acker* = pole role (‘kvalitní, drahá pole’, může jít též o pojmenování podle jména majitele); *Donokry* – z něm. *Ton* = hlína, *Acker* (‘nekvalitní pole’); *Knopr* – z něm. *knapp* = těsný, skromný (‘malý rybník’); *Krajcoky* – z něm. *Gereutsacker* = jitra, tj. nově zkulturnované místo (‘pozemek s dosud nevyužitou, nekvalitní půdou’⁶⁾); *Můskrama*, *V můskramech* – z něm. *Moos* = mech, *Graben* = příkop (‘nekvalitní pozemky’); *Na pejmisích* – z něm. *böhmisch* = český (‘česká pole’); *Štumprochy* – z něm. *Stein* = kámen, *Bruch* = lom (‘lom na kámen’); *Ve výdru*, *V lidru*, *Na lidrych* – z něm. *Flieder* = šefík (‘meze, kde zřejmě kdysi kvetl šefík’), podobně *Vidrholec*, *Vidrholc* – z něm. *Fliederholz*;

• **poloha:** *Brikšteten* – z něm. *Brücke* = most, *Stätte* – místo, stanoviště (‘pole a louky u mostu’); *Flusárna* – z něm. *Fluß* = dřevěný popel na výrobu střelného prachu (‘rybník vedle skladu na dřevěný popel’); *Voltajch*, *Horní Voltajch* – z něm. *Waldteich* = rybník ležící v lese; *Brunvízny* – z něm. *Brunnen* = studně, studánka, *Wiese* = louka (‘louka u studánky, studně’); *Štinakry* – ‘pole ležící u rybníka *Štingru*’, jméno rybníka může souviset s něm. verbem *stinken* = zapáchat, nebo se subst. *Stengel* = lodyha; *Pod šlachtou* – z něm. *Schlacht* = bitva (‘pozemek u místa, kde se kdysi konala bitva’);

• **poměry majetkové a právní:** *Ortakr* – z něm. *Ort* = místo, místní, *Acker* = pole, role (pole, pravděpodobně bezprostředně souviselo s obcí, ‘obecní pole’); *Houakry* – z něm. *Hof* = dvůr, statek, *Acker* = pole, role (‘pole náležející dvoru, statku’); *Kirvízny* – z něm. *Kirche* = církev, *Wiese* = louka (‘církevní louky’); *Pojerakry* – z něm. *Bauer* = sedlák nebo *Bayer* (‘pole náležející sedlákovi nebo Bavorovi’); *Hobizny*, *Hubizny*, *Ubizny* – z něm. *Hofwiesen* = dvorské louky, příp. z *Auwiesen* = nivy;

• **pojmenování podle jména majitele:** pastvina *na Flödlu*, louka *u Anichoberů*, *Kcholů* kopec, louka *pod Welflem*, pole *pod Rotrem*, *Sofienwald* – les náležející rodu Sofie z Fürstenbergu, pole *u Haurů*, *Hobigerův* rybník atd.;

• **právní poměry, hlavně způsob získání půdy:** *Na štugruntě* – z něm. *Stück* = kus, *Grund* = pozemek (‘pole vytvořené na části pozemku’); *Tály* – z něm. *Teil* = díl, dědičný

5) Podle významu třídí V. Šmilauer (1966) jména pomístní do devíti skupin: 1. Obecné vztahy a vlastnosti, 2. Země, 3. Rostlinstvo, 4. Zvířectvo, 5. Poměry majetkové a právní, 6. Lidská práce, 7. Lidská díla, 8. Duchovní život a historie, 9. Ostatní jména.

6) V jižních Čechách propůjčovala vrchnost od 14. století dominikální, tj. panské pozemky svým poddaným. V českých oblastech se této půdě říkalo *jitra* podle jednotky míry, v německých byla označována *Gereuth*, *Gereit*, *Reuth*, *Reit* (z toho též české *rajty*) ve významu “nově zkulturnované místo, klučenina, kopanina”.

podíl ('část lesa, původně obecní les byl rozdělen na díly mezi sedláky);

- **tvar:** *Šejby*, *V šejmu*, *Šejm* – z něm. *Scheibe* = kotouč, kolo, terč ('pozemky okrouhlého tvaru'); *Šajbnakr* – z něm. *Scheibe*, *Acker* = pole, role ('pole okrouhlého tvaru');

- **lidská činnost:** *Rajtakr* – asi z něm. *reuten* = mýtit ('pole na vymýceném místě'); *Brentváz* – z něm. *brennen* = pálit, vypálit, *Wiese* = louka ('paseka na vypáleném místě').

Pomístní jména německého původu se integrovala do češtiny na základě českého a německého mluveného jazyka (nářečí) a nebyla na rozdíl např. od jmen místních ovlivňována úřední formou jazyka (Matúšová 1995: 223). V jižních Čechách je proto možné na části zachovaných jmen pomístních dokumentovat vlivy nářečí středobavorských; ty se projevují zejména v rovině fonologické, méně často v rovině slovotvorné a lexikální. V našem materiálu je to např. temná výslovnost *a* jako [o]: *Donokry* (< *Ton*, *Acker*), *Krajcoky* (< *Gereutsacker*), *Štychkort* (< *Stück*, *Garten*) a změna strhnm. *o* > *ou*: *Houakry* (< *Hofäcker*). Po integraci německých pomístních jmen do české slovní zásoby se pak tyto cizí výrazy adaptovaly, a to fonologicky a morfolologicky, příp. i syntagmaticky a sémanticky.

Pokud jde o **fonologické úpravy**, vycházejí všechny z akustické podoby slova. To dokazuje, že německá jména pomístní pronikala do češtiny při přímém kontaktu komunikantů. V systému konsonantů je nejnápadnější německá výslovnost souhláskové skupiny *st* (*Štinakry*, *Na štugruntě*, *Štumprochy*), ze souhláskových změn je nejpravidelnější posun náslovného *Ge-* ke *k-*, např. *Krajcoky* (< *Gereutsacker*). V některých případech je zachováno i silně aspirované *k*, např. *Kcholů kopec*. Německé znělé souhlásky *b*, *d*, *g* jsou ve jménech pomístních často vystřídány českými lenisovými okluzivami *p*, *t*, *k*, např. *Pejmise*, *Štumprochy*, *Pojerakry*,

Na prantích (< *brennen*) nebo *Kruntíky* (< *Grund* = pozemek), *Štychkort*, *Můskrama*, *V můskramech*.

V systému vokálů jsou nejzajímavější různé reflexy německé dvojhlásky *ei*: nejčastější je podoba s *ej*, např. *Šejby*, *V šejmu*, *Šejm*, *Na špejcharu*, téměř stejně častá je i fonetická realizace německá, tedy *aj*, např. *Voltajch*, *Šajbnakr*. Ojedinele se tato dvojhláska mění v *oj*: *Hojdy* (< *Heide* = vřesoviště). Německá dvojhláska *eu* je v jihočeských jménech pomístních často reflektována jako *aj*: *Krajcoky*, *Rajtakr*.

Morfologickou charakteristiku pomístních jmen cizího původu určuje způsob, jakým se začleňují do českého slovotvorného systému. Německá pomístní jména se jakožto substantiva zařazují českým slovotvorným formantem k příslušnému jmennému rodu a deklinačnímu paradigmatu.

Některá z těchto jmen přijímají v češtině pouze koncovku, která tak plní funkci morfologického formantu. Velmi často je to koncovka nulová (*Prant*, *Knopr*, *Vídrholc*, *Voltajch*, *Ortakr*, *Brentváz*, *Šejm*, *Šajbnakr*) nebo koncovka *-a* (*Flusárna*, *Vohuska*, *Varta*, *Kajzroka*). Nejčastěji se německá jména pomístní českému deklinačnímu systému formálně přizpůsobila plurálovou koncovkou *-y* (*Edlakry*, *Donokry*, *Krajcoky*, *Štumprochy*, *Brunvázny*, *Tály*, *Hojdy*, *Hobizny* atd.). Jen nízký počet německých jmen pomístních se češtině morfologicky nepřizpůsobil (např. *Luseln*, *Hausluseln*, *Blajlebenštráse*, *Fišbachhauser*).

Existenci německých pomístních jmen v českém jazyce ovlivnily faktory historické, geografické a sociální. V současnosti má studium německých (nářečních) rysů těchto jmen užívaných v oblasti jižních Čech a České republiky vůbec význam nejenom pro lingvistiku, ale i pro demografii, historii a kulturní historii i pro další vědní obory.

zusammenfassung

Σ Die Flurnamen deutscher Herkunft in der südböhmischen Region

344

Der Aufsatz grenzt die südböhmische Region ein und charakterisiert ihren Besiedlungsprozeß vom 10. bis Ende des 19. Jahrhunderts. An dieser Besiedlung beteiligten sich neben den Slawen (Tschechen) auch Deutsche. Es ist offenkundig, daß die geographische Lage Südböhmens, aber auch das langandauernde bis ins Mittelalter reichende Zusammenleben mit der deutschen und der österreichischen Bevölkerung, sowie die Zugehörigkeit zur Habsburger Monarchie (1. Hälfte des 16. Jhs. – 1918.) und die wechselseitige Vermischung der Kulturen, – daß dies alles jahrhundertlang dazu beitrug, daß viele Wörter deutscher Herkunft in den tschechischen Wortschatz eindringen. Das betraf auch die Flurnamen, weil die Tätigkeit der deutschen Bevölkerung eng mit dem Land und mit der Landschaft verbunden war. Der Aufsatz charakterisiert ebenfalls das Sprachmaterial, das in den vorigen 20 Jahren gesammelt wurde und auf dessen Basis diese Studie entstand. Die am häufigsten gebrauchten Flurnamen in Südböhmen sind Grundstücksnamen, Hydronyme und Oronyme. Im Text wird weiter die Semantik dieser Namen beschrieben, phonologische Veränderungen um morphologische Anpassung an die tschechische Sprache.

Literatura

- Cuřín 1967: **Cuřín, F.** Studie z historické dialektologie a toponomastiky Čech. – Praha: SPN.
- Friedrich 1939: **Friedrich, W. J.** Die Flurnamen des Gerichtsbezirkes Römerstadt. Sudeten-deutsches Flurnamen-Buch. 3. Heft. – Reichenberg.
- Matúšová 1995: **Matúšová, J.** Pomístní jména německého původu v Čechách. – In: Pomístní jména v Čechách. – Praha: Academia. – S. 217–243.
- Schwarz 1935: **Schwarz, E.** Die Flurnamen des Bezirkes Gablonz. Sudetendeutsches Flurnamen-Buch. 1. Heft. – Prag.
- Šmilauer 1966: **Šmilauer, V.** Úvod do toponomastiky. – Praha: SPN.
- Weinelt 1937: **Weinelt, H.** Die Flurnamen des Bezirkes Freudenthal. Sudetendeutsches Flurnamen-Buch. 2. Heft. – Reichenberg.